

## İnsan Davranışlarının Kökenleri ve Karşılıklı Etkileşimleri Bağlamında Kelâm-Nörobiyoloji İlişkisi

*The Relationship Between Kalam and Neurobiology in the Context of the Origins of Human  
Behavior and Their Mutual Interactions*

**Seyithan CAN**

ORCID: 0000-0002-2336-4179 | E-Posta: [seyithancan@gmail.com](mailto:seyithancan@gmail.com)

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi  
Assoc. Prof. Siirt University, Faculty of Theology  
Siirt, Türkiye

ROR ID: [05ptwtz25](https://orcid.org/05ptwtz25)

### Article Information / Makale Bilgisi

**Citation / Atıf:** Can, Seyithan. "İnsan Davranışlarının Kökenleri ve Karşılıklı Etkileşimleri Bağlamında Kelâm-Nörobiyoloji İlişkisi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Haziran 2024), 170-194. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1442616>

Date of Submission ( <i>Geliş Tarihi</i> )	25. 02. 2024
Date of Acceptance ( <i>Kabul Tarihi</i> )	25. 03. 2024
Date of Publication ( <i>Yayın Tarihi</i> )	15. 06. 2024
Article Type ( <i>Makale Türü</i> )	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement ( <i>Etik Beyan</i> )	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).
Plagiarism Checks ( <i>Benzerlik Taraması</i> )	Yes (Evet) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest ( <i>Çıkar Çatışması</i> )	The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
Complaints (Etik Beyan Adresi)	<a href="mailto:suifdergi@gmail.com">suifdergi@gmail.com</a>
Grant Support ( <i>Finansman</i> )	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

## Özet

İslâm kelâmında irade, kişiyi davranışlarının sonuçlarından sorumlu tutan ahlakî bir ilke olarak kabul edilir. Ancak iradenin fiilin sıfatı ve fiili tercih ettiren unsur olup olmadığı noktasında kelâm ekolleri arasında farklı görüşler mevcuttur. Mu'tezile âlimleri, insanın yaratılmış, etkin ve hür bir iradeye sahip olduğunu savunurken Eş'arîler, Allah'ın mutlak iradesini merkeze almış ve insan iradesinin pasif olduğunu söylemişlerdir. Mâtürîdîler, Eş'arîler gibi Allah'ın iradesinin her şeye taalluk ettiğini kabul etseler de insanın iradesinin de fiilde etkin olduğunu belirtmişlerdir. İradenin araz olduğunu savunan âlimler, bunun insanın biyolojik yapısından bağımsız bir yeti olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Ancak modern bilim, kelâm âlimlerinin iddia ettiğinin aksine iradenin insanın biyolojik yapısından bağımsız olmadığını ortaya koymuştur. Nörobijologlar, insan davranışlarının büyük ölçüde beyin faaliyetlerinden kaynaklandığını ve biyolojik faktörlerin davranışları doğrudan etkilediğini ifade etmişlerdir. Bununla beraber hormonlar ve genetik faktörler gibi unsurların, insan davranışlarını önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Bu durum, teolojik açıdan karmaşık problemlere yol açmakta ve insan davranışlarının özünü anlamaya yönelik derin ve kapsayıcı tartışmalara zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda insan davranışlarının nörobijolojik temellerine dair örnekler sunulmuş, insan davranışlarının doğası üzerine ortaya çıkan derin tartışmalara teolojik bir analiz yapılmıştır. Frontal lob hasarı sonrası kişilik değişikliğinden hareketle nörobijoloji ile irade arasında etkileşim olduğu anlaşılmış, beyin belirli bölgelerinin davranışları etkilediği fikrini desteklediği için nörobijoloji ile ahlakî yönelim arasında ilişki kurulmuştur. Ardından farklı örneklerle bu ilişki detaylandırılmıştır. Beyin tümörlerinin, sinir sistemi bozukluklarının ve kullanılan ilaçların davranışsal değişikliklere nasıl yol açabileceği gösterilmiş, agresif tavırların biyolojik temellerine temas edilmiştir. Yaşanan vakalarla beyin tümörlerinin, sinir sistemi bozukluklarının veya kullanılan ilaçların davranışları etkilediği belirlenmiş, böylelikle insan iradesinin beyin ve biyolojik süreçlerle de ilişkili bir yapı olduğu saptanmıştır. Yapılan çalışmalarda elde edilen bulgulardan hareketle insan davranışlarının sadece irade tarafından değil, aynı zamanda biyolojik ve çevresel faktörlerin de etkisiyle şekillendiğini gösteren bir çerçeve çizilmiştir. Dolayısıyla insan iradesinin beyin ve biyolojik süreçlerle de karmaşık bir etkileşime sahip olduğu ve bu etkileşimin insan davranışlarını etkilediği savunulmuştur. Elde edilen bilgilerden hareketle kelâmî bakış açısı ve nörobijoloji karşılaştırılmış, kelâmî görüşün insanın iradeye sahip olmasından dolayı her zaman sorumlu olduğunu savunan görüşü ile nörobijoloji arasında farklılığın olduğu tespit edilmiştir. İnsanların eylemlerinin genellikle bilinçli seçimler olduğu ve sonuçlarından sorumlu oldukları görüşüne rağmen, insan davranışlarını belirleyen biyolojik etkenlerin de göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Nörobilimin insan davranışlarını daha iyi açıklama potansiyeline sahip olduğu ve eylemin biyolojik nedenlerle birlikte teolojik olarak sorumluluğun yeniden gözden geçirilmesi gerektiği öne sürülmüştür. Son olarak, teoloji ve hukukun ayrımı üzerinde durulmuş, her bireyin kendine özgü bir teolojik değerlendirmeye tabi olması ve toplumsal düzenin teoloji ve hukukun dengeli bir şekilde uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Kelâm ve nörobijolojinin kesişiminde yer alan tartışmalar, insan davranışlarının karmaşıklığını daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olabilecek önemli bir potansiyele sahiptir. Bu iki disiplinin farklı bakış açıları ve metodolojileri, insan eylemlerinin altında yatan karmaşık mekanizmaları aydınlatmak için birbirini tamamlayıcı bir şekilde kullanıldığında insan davranışlarının karmaşıklığını daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olacağı kanaatine varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kelâm, Özgürlük, İrade, Determinizm, Nörobijoloji.

## **Abstract**

In Islamic theology, it is accepted as an ethical principle that holds the person responsible for the consequences of their behavior. However, there are different opinions among the schools of theology regarding whether it is an attribute of the act and the factor that makes the act preferable. While Mu'tazilite scholars argued that human beings have created, active, and free will, Ash'arites centered on the absolute will of God and said that humans will be passive. Although the Māturīdīs, like the Ash'arīs, accept that God's will is involved in everything, they also state that humans will be active in the act. Scholars who argued that the will is an accident adopted the view that it is a faculty independent of the biological structure of the human being. However, modern science has revealed that the will is not independent of the biological structure of the human being, contrary to what theologians claim. Neurobiologists have stated that human behavior is largely caused by brain activity and that biological factors directly affect behavior. Hormones and genetic factors have been found to significantly affect human behavior. Empirical research has also revealed that human beings do not have a will independent of their physiological structure. In this context, examples of the neurobiological basis of human behavior are presented in our study, and a theological analysis is made of the deep debates on the nature of human behavior. Based on personality changes after frontal lobe damage, the relationship between neurobiology and willpower was established, and this relationship was elaborated with different examples. Brain tumors, nervous system disorders, and medications can lead to behavioral changes, and the biological basis of pedophilia, excessive sexual behavior, and aggressive attitudes has been discussed. Thus, it has been determined that the human will is a structure related to the brain and biological processes. Based on the information obtained, the theological perspective and neurobiology were compared, and it was determined that there was a difference between the theological view that human beings are always responsible for having a will and neurobiology. Despite the view that people's actions are generally conscious choices and that they are responsible for their consequences, biological factors that determine human behavior should not be ignored. It has been suggested that neuroscience can better explain human behavior, and that responsibility for action should be reconsidered theologically along with biological reasons. Finally, the distinction between theology and law was emphasized, and it was stated that each individual should be subject to a unique theological evaluation and that the social order should be implemented in a balanced manner of theology and law. It is concluded that discussions on the relationship between theology and neurobiology will help us understand the complexity of human behavior in more depth.

**Keywords:** Kalam, Freedom, Will, Determinism, Neurobiology.

## **Giriş**

Son yıllarda, insan davranışının biyo-genetik kökenlerini anlama amacıyla yapılan çalışmalarda belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Bunun sebebi, biyolojik etkenlerin insan davranışlarındaki bazı bozukluk ve sapmaların nedenlerini ortaya koyması ve bu bozukluk ve sapmaların nasıl tedavi edilebileceğine dair fikirler sunmasıdır. Artık modern teknolojilerle, insan davranışlarının biyolojik nedenlerini anlamamız mümkün hale gelmiştir. Özellikle nörobilim alanındaki önemli ilerlemeler, beyin fonksiyonlarının gerçek zamanlı gözlemlenmesine ve daha derinlikli bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. İnsan davranışları ile beyin aktivitesi arasındaki bağlantıyı anlamamızı sağlayacak birçok farklı sinaptik etkinlik türü keşfedilmiştir. İnsan beyninin belirli fonksiyonlara sahip bölgelerine elektriksel uyarım uygulanarak hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar gözlemlenmiştir.<sup>1</sup> Bu araştırmalar zihni, davranışı ve genel olarak insan doğasının anlaşılmasını derinden etkilemiştir.

Nörobilim alanındaki çalışmalarda insan davranışlarının biyolojik süreçlerden etkilendiğinin saptanması, etik, felsefi ve teolojik alanlarda birçok önemli tartışmayı beraberinde getirmiştir.<sup>2</sup> Çünkü insan davranışının doğasını, felsefi veya dini spekülasyonlarla değil, bilimsel araştırmanın araçlarıyla yorumlamak ve açıklamak gerektiğine dair düşünceler ortaya çıkmıştır.<sup>3</sup> Bu bağlamda materyalist düşünce, insanın varoluşunu tamamen fiziksel maddelere indirgeyerek, insanın varoluşsal birliğinin tamamen biyolojisine dayandığını, insanın kararlarının, düşüncelerinin ve duygularının fizyolojik yasalara tabi olduğunu iddia etmiştir. Beynin kimyasal bileşiminin insan davranışlarını ve bilişsel işlevlerini önemli ölçüde etkilediği ve bu kimyasallardaki değişikliklerin insan davranışlarında ve bilişsel işlevlerde de değişikliklere yol açtığı kabul edilmiştir.<sup>4</sup> Nörobilimdeki gelişmelerle elde edilen yeni bilgilerin özellikle bilinç ve insan özgürlüğüne odaklanması, daha büyük bir yankı uyandırmıştır. Çünkü nöro görüntüleme tekniklerinin sağladığı beyin gözlem imkânları sayesinde elde edilen bilgiler ışığında, bazı bilim insanları insan eylemlerinin tamamen beyin fonksiyonları tarafından belirlendiğini savunmuştur. Bu

---

<sup>1</sup> Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış: Psikolojinin Temel Kavramları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2021), 22-23.

<sup>2</sup> Pierluca Massaro, "Neuroscience, Criminology and the Issue of the Cause of Criminal Behaviour", *Criminology and Criminal Law Review* 2 (2018), 19.

<sup>3</sup> Pierpaolo Martucci, "At the Beginning Was the Evil: Biological Determinism and Destiny in Lombrosian Criminology", *Rassegna Italiana di Criminologia* 1 (2013), 53.

<sup>4</sup> David Eagleman, *Incognito: Beynin Gizli Hayatı*, çev. Zeynep Arık Tozar (İstanbul: Domingo Yayınevi, 2023), 208.

görüŖe göre, her eylemimiz önceden belirlenmiŖ ve herhangi bir seçme özgürlüğümüz bulunmamaktadır.<sup>5</sup> Modern bilimin bu yeni bulguları, irade konusunda deterministlerle birlikte teologları da içine alarak farklı bir boyuta taşınmış, cebr veya modern bilimdeki karşılığıyla determinizm tartışmaları tekrar alevlenmiştir.

19. yüzyılın ortalarına kadar beyin çalışmaları patolojik yönlerle sınırlıyken, günümüzde insanların normal koşullarda nasıl düşündüklerini ve hareket ettiklerini incelemek mümkün hale gelmiştir. Günümüz nörobilimindeki bu başarılar, genel insan davranışlarını açıklayan modelleri tekrar gözden geçirmemizi zorunlu kılmaktadır.<sup>6</sup> İnsanın failliği konusu ise bu bağlamda yeni tartışmalara gebe gibi görünmektedir. Faillik konusunun odak noktası ise “ben”in nasıl tasarlandığı ve hangi etmenlerce kurulduğudur. Şayet insan, kalıtsal ve çevresel etmenlerce belirlenir/belirlenmiştir iddiasını kabul edersek, deterministlerin görüşleri yadsınamaz bir hal alır.<sup>7</sup> Ayrıca insanın, kişilik ve karakteri sadece metafizik bağlamda soyut olarak kabul edilen irade kavramına da ithaf edilemez. Dolayısıyla modern bilimin verileri ile insan iradesinin, teolojiyi destekler mahiyette nasıl ele alınması gerektiği önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu sorunu çözüme kavuşturmak için yeni mekanizmaların geliştirilmesi zorunlu bir hal almıştır.

İnsan iradesi ve özgürlüğü, kelâm, felsefe ve etik gibi disiplinlerde farklı açılardan ele alınmış bir konudur. Bu araştırmalarda genellikle metafizik tartışmalar ön plana çıkmıştır. Çalışmamızda ise özgün bir bakış açısıyla kelâm âlimlerinin irade anlayışının insanın biyolojik yapısıyla olan ilişkisi incelenecektir. Kelâm ilmi açısından insanın iradesini ve özgürlüğünü tartışabilmek için ilk etapta kelâm âlimlerinin insana dair anlayışlarının modern bilimin bulgularıyla anlaşılması önemlidir. Dolayısıyla çalışmamızın amacı, kelâm âlimlerinin irade anlayışlarını nörobiyoloji ilminin bulgularıyla karşılaştırarak analiz etmek ve iradenin biyolojik süreçlerden etkilenme derecesini, manipülasyona karşı direncini ve bu durumun insan eylemlerindeki özgürlük ve sorumluluk kavramlarını nasıl etkileyeceğini incelemektir.

---

<sup>5</sup> Baron D’Holbach, “Determinism Rules Out Free Will”, *Free Will and Determinism*, ed. Berofsky, Harper & Row: (New York, 1966), 296-306.

<sup>6</sup> Martucci, “At the Beginning Was the Evil: Biological Determinism and Destiny in Lombrosian Criminology”, 53.

<sup>7</sup> Funda Neslioğlu, “İrade Özgürlüğü Sorununun Çözumsuzlüğü Üzerine”, *Felsefe Dünyası* 47 (15 Temmuz 2008), 180-181.

Batı'da nörobiloloji ile ilişkisi bağlamında insan iradesi üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, günümüz Türkiye'sinde benzer çalışmaların yeterli düzeyde olmadığını söylemek mümkündür. Ancak, az sayıda da olsa bu konuda bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Türkiye'de ilk defa kelâm alanında Sabahattin Kılıç ile kaleme aldığımız; "Nöroteolojik Açından Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde)"<sup>8</sup>, Mehmet Ödemiş'in "Determinizmin Yeni Savunması: Nörobilolojik İndirgemecilik"<sup>9</sup>, "Kelâmî Açından Nörobilim Verileri Bağlamında İrade Özgürlüğü" Doktora Tezi,<sup>10</sup> "Özgürlüğün Trajedisi Nörobilim Bağlamında İrade sorunu"<sup>11</sup> adlı makaleleri, yine Sabahattin Kılıç'ın, "Ehl-i Sünnet Kelâmında İrade Kavramının Nöroteoloji Bağlamında İncelenmesi"<sup>12</sup> adlı Yüksek Lisans Tezi ve Ferhat Onur'un, John R. Searle'nin "Free Will as a Problem in Neurobiology (Nörobilolojide Bir Problem Olarak Özgür İrade)"<sup>13</sup> çevirisi, bu alanda yapılan sayılı çalışmalardan bazılarıdır. Çalışmamız, kelâm âlimlerinin insan iradesine yaklaşımlarını nörobilolojik bir temel üzerinden ele alması hasebiyle özgündür. Doküman inceleme yöntemiyle yürüttüğümüz çalışmada, araştırmanın veri setini oluşturan birincil veya ikincil kaynaklar, detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu analizler, insan iradesinin nörobilolojik alt yapısıyla ilişkisini daha derinlemesine anlamamıza ve kelâm âlimlerinin irade anlayışlarının nöbiyolojiyle karşılaştırılmasına olanak tanımıştır.

Çalışmamızın multidisipliner bir nitelik taşımasından dolayı bazı durumlarda alan dışındaki okuyucuların da anlayabileceği bir dil seviyesine inmek için bilinçli bir çaba gösterilmiştir. Konunun bütünlüğü gözetilerek kurgulanan çalışmada, ilk olarak kelâm ekolleri açısından irade kavramı kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. İradenin kelâm ilmindeki karşılığı belirlendikten sonra, insanın biyolojik yapısı ile failiği arasındaki ilişkiye değinilmiştir. İrade ve biyolojik ilişkiyi örneklerle somutlaştırarak argümanların sağlam deliller üzerine inşa edilmesi hedeflenmiştir. Son aşamada ise insan sorumluluğunun insan biyolojisi ile ilişkisi bağlamında nasıl ele alınması gerektiğine dair bir değerlendirme

---

<sup>8</sup> Seyithan Can- Sabahaddin Kılıç, "Nöroteolojik Açından Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde)", *Kader* 17/2 (2019), 380-397.

<sup>9</sup> Mehmet Ödemiş, "Determinizmin Yeni Savunması: Nörobilolojik İndirgemecilik", *Kader* 19/1 (30 Haziran 2021), 29-54.

<sup>10</sup> Mehmet Ödemiş, *Kelâmî Açından Nörobilim Verileri Bağlamında İrade Özgürlüğü* (Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020).

<sup>11</sup> Mehmet Ödemiş, *Özgürlüğün Trajedisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021).

<sup>12</sup> Sabahaddin Kılıç, *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrade Kavramının Nöroteoloji Bağlamında İncelenmesi* (Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

<sup>13</sup> John R. Searle, "Nörobilolojide Bir Problem Olarak Özgür İrade", çev. Ferhat Onur, *Metazihin: Yapay Zekâ ve Zihin Felsefesi Dergisi* 3/1 (30 Haziran 2020), 77-97.

yapılmıştır. Bu çalışmanın kelâm ilminin dakîku'l-kelâm alanına bir örnek teşkil edeceği ve nörobiyoloji-insanın özgürlüğü/sorumluluğu konularına yeni araştırma alanları açacağına inanıyoruz.

### 1. Kelâm İlminde Özgürlük ve Sorumluluğun Temel Dayanağı Olarak İrade

İslâm kelâmında insan özgürlüğü ve sorumluluğu konusu, insan eylemlerinin nasıl konumlandırılması gerektiğiyle ilgilidir. Metafizik bir çerçevede ele alınan bu konuların temelinde, insanın bilinçli bir şekilde hareket etme yeteneğine sahip olduğu ön kabulü yatar. Bilinçli hareketi sağlayan nitelik olarak kabul edilen irade, aynı zamanda insanı davranışlarının sonuçlarından sorumlu tutan bir ahlaki ilke olarak kabul edilir.<sup>14</sup> Sözlükte; “dilemek, bir şeyi istemek”, anlamına gelen irade terim olarak; bireyin herhangi bir zorunluluk olmaksızın, tercih etmesini sağlayan sıfat olarak tanımlanır.<sup>15</sup> İnsan iradesi, kelâm ekolleri arasında farklı yaklaşımlara konu olmuştur. Mu'tezile âlimleri, iradenin fiili tercih etme noktasında bir fikir birliğine sahiptir. Onlara göre insan, etkin ve hür bir iradeye sahip olup fiilini meydana getireceği anda kudretini iradesine göre kullanır.<sup>16</sup>

Eş'arî (ö. 324/935-36), Allah'ın mutlak iradesini merkeze aldığı için insan iradesinin pasif olduğunu savunur. Ona göre hayır ve şer türünden ne varsa Allah irade etmedikçe meydana gelmez.<sup>17</sup> Şayet Allah'ın iradesinin, sadece iyilikleri kapsadığını söylersek, o taktirde kötü fiillerin O'nun iradesi dışında meydana geldiğini kabul etmiş oluruz ki, böyle bir durum Allah için düşünülemez.<sup>18</sup> Ancak Eş'arî, her ne kadar iyi ve kötü fiillerin Allah'ın iradesi ile meydana geldiğini ifade etse de Allah'ın sadece iyi fiillerin yapılmasını emrettiğini vurgular.<sup>19</sup> Ekolün daha sonraki âlimlerinin de bu görüş çerçevesinde hareket ettiği söylenebilir.<sup>20</sup>

<sup>14</sup> Mustafa Çağrırcı- Hayati Hökelekli, “İrade”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/384-387.

<sup>15</sup> Râğıb el-İsfahânî, *Mufradetü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudî (Beyrut: Dâru's-Semiye, 2009), 371; Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, thk. İbrahim Ebyar (Beyrut: Dâru'l-Edyân li-Türâs, 1982), 15.

<sup>16</sup> Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fi evvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Taviil Tevfik- Zeyd Siad (Kahire: el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Amme, ts.), 6/2/8.

<sup>17</sup> Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-luma' fi'r-reddi alâ ehli'z-zeygi ve'l-bida'*, thk. Ğurâbe Hammûde (Kahire: Matbatu Mısır Şirketü Musâheme Mısriyye, 1955), 47.

<sup>18</sup> Eş'arî, *Kitâbu'l-luma' fi'r-reddi alâ ehli'z-zeygi ve'l-bida'*, 57-59.

<sup>19</sup> Eş'arî, *el-İbâne an Usulî'd-Diyâne*, 123-124.

<sup>20</sup> Muhammed b. Ebû Bekr Bâkillânî, *el-İnsâf*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyyetu li't-Turasi, 2000), 159-160.

Mâtürîdî âlimleri, Mu'tezile âlimleri gibi insanın irade sahibi olduğunu zorunlu olarak hissettiğini belirtir.<sup>21</sup> Yani insan, kendi iradesini kullanarak fiillerini meydana getirdiğini aklıyla kavrar. Onlara göre fiili işlemekte muhtar olan her varlık iradeyle muttasıf olmak zorundadır.<sup>22</sup> Bu görüşlerini desteklemek için, "Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin" (Kehf 18/29), "İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussilet 41/40) âyetlerini delil olarak sunarlar. Onların ortaya koyduğu bu görüşe Eş'arîler'in "Allah her şeyi yaratan ve her şeyi koruyup yönetendir." (Zümer 39/62) âyetiyle yapabilecekleri itirazı da kabul etmezler. Çünkü bu âyetin cüz'î irade, yani ihtiyarı kapsamadığını savunmuşlardır. Zira cüz'î iradenin Allah'ın yaratmasıyla olduğu kabul edilirse, o takdirde insanın fiilleri seçmesinde bir zorunluluk olduğu ortaya çıkar. Bu bakımdan Allah'ın her şeyi yarattığına yönelik âyetlerin tahsis edilmeleri gerekir.<sup>23</sup>

Kelâm ilminde iradenin mahiyeti konusu araz teorisi bağlamında ele alınmıştır. Araz lügatte; sonradan ve cevherde ortaya çıkan, ansızın zuhur eden, devamlı olmayan,<sup>24</sup> nesneye bir an içinde ilişen,<sup>25</sup> var olması için bir mekâna ve mahale ihtiyaç duyan şeydir.<sup>26</sup> Kelâm ekollerinin araz tanımları ise farklılık göstermiştir. Mu'tezile arazı, maddede bulunan vasıf şeklinde kabul ederken,<sup>27</sup> Eş'arî ise arazı "cisimlerde var olan manalar" olarak tanımlar.<sup>28</sup> Bu tanımlardan hareket edildiğinde, İslâm kelâmcılarının iradeyi araz kabul ederek, onu insanın bedensel yapısından bağımsız bir nitelik şeklinde kabul ettiklerini söyleyebiliriz. Bu bakış açısına göre irade, insanın bedeninin bir parçası olmayıp sonradan ve özde ortaya çıkan bir özelliktir. Kelâm ilminde irade tasavvurunun temelinde yatan bu varsayımlar göz önüne alındığında, modern bilimle tezat teşkil ettiği görülür. Bu durum aynı zamanda insan özgürlüğü ve sorumluluğu tartışmalarına da modern dönemde yeni bir kapı aralamaktadır.

---

<sup>21</sup> Sabuni, *Maturîdiyye Akaidi*, 151.

<sup>22</sup> M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 243.

<sup>23</sup> Seyyid Bey, *Usul Fıkıh Dersleri* (Der Saadet Kader Matbaası, ts.), 14-16.

<sup>24</sup> Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan Fûrek, *Kitâbu'l-Hudûd fi'l- Usûl*, thk. Muhammed Süleyman (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999), 88; Yusuf Yavuz, "İslâm Kelâmında Araz Nazariyesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (14 Ocak 2014), 72.

<sup>25</sup> Muhammed Abid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu vd. (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 244.

<sup>26</sup> Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 153.

<sup>27</sup> Yavuz, "İslâm Kelâmında Araz Nazariyesi", 72; Cemalettin Erdemci, "İbn Mettevyh ve et-ezkire fi Ahkami'l-Cev Ahir ve'l-araz Adh Eseri Üzerine", *İslami İlimler Dergisi* 4 (2009), 34-36.

<sup>28</sup> Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk. Helmut Ritter (Beyrut: Dâru'n-Neşr, 2005), 369.



## 2. İnsanın Biyolojik Yapısının Failliği ile Arasındaki İlişki

İnsan beyni, olağanüstü karmaşıklığıyla uzun süredir bilimsel araştırmaların önünde bir engel teşkil etmiştir. Bu karmaşıklık, beyin fonksiyonlarının ve davranışın biyolojik temellerinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Ancak son yıllarda gelişen yeni teknolojiler, beyin faaliyetlerini gözleme ve analiz etme imkânlarımızı önemli ölçüde artırmıştır. Bu gelişmeler sayesinde, insan beyninin işleyişine dair daha önce ulaşamadığımız bilgilere erişebilmekteyiz.<sup>29</sup>

Organik kimya, evrim teorisi, biyoloji, fizyoloji ve sinir bilimi gibi disiplinlerin gelişmesiyle birlikte insan davranışlarına dair daha kapsamlı bir bakış açısı kazanılmıştır.<sup>30</sup> Özellikle modern sinir bilimindeki ilerlemeler, davranışların oluşumunda sinir sisteminin kritik rolünü açıkça ortaya koymuştur. Bu gelişmeler ışığında, beyindeki hasar veya anormalliklerin davranış bozukluklarına yol açtığı ve bu ilişkinin daha detaylı bir şekilde anlaşılması gerektiği fikri ön plana çıkmıştır.<sup>31</sup>

Empirik çalışmalar ve bilimsel gözlemler ışığında, tüm kognitif fonksiyonların, bilgi ediniminin, motivasyonlar ve duygusal deneyimlerin, sinir sistemi tarafından üretilen ve yönetilen biyolojik süreçlerle bağlantılı olduğu belirlenmiştir.<sup>32</sup> Sinirbilimciler ve nörobilim alanındaki uzmanlar, insanı insan yapan şeyin zihin olduğunu ve zihinsel kapasitenin insan türünü diğerlerinden ayıran bir özellik olduğunu savunmuşlardır.<sup>33</sup> Bu bağlamda, zihin ve bedenin birbirinden ayrılamaz bir bütünün parçaları olduğu ve zihinsel süreçlerin beyin tarafından üretildiği, beyin fonksiyonlarının da zihinsel deneyimleri şekillendirdiğini kabul etmişlerdir.<sup>34</sup> Düşüncelerin de nöronal ağlar arasındaki iletişim ve sinyalleşmelerden doğduğu, beyin bölgeleri arasındaki bağlantıların ve aktivitelerin düşünceleri oluşturduğu sonucuna varmışlardır. Özellikle sinaptik bağlantılar ve nörotransmitterlerin rolüyle sinirsel iletişimin, davranışsal tepkileri, algısal deneyimleri doğrudan etkilediği ve insan davranışlarını belirleyen temel faktörlerden biri olduğunu vurgulamışlardır.<sup>35</sup> Kognitif işlevler ve davranışsal repertuarın, merkezi organ olan beyin işleyişine ve bütünlüğüne

<sup>29</sup> Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, 22-23.

<sup>30</sup> Erhan Demircioğlu, *Makinedeki Hayalet Zihin Felsefesine Giriş* (Ankara: Fol Yayıncılık, 2022), 37.

<sup>31</sup> Bahri Karaçay, *Mutlu Beyin*, ed. Nurulhude Baykal (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2018), 197.

<sup>32</sup> Catherine Malabou, *Beynimizle Ne Yapmalıyız?* çev. Selim Karlıtekin (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), 81-82.

<sup>33</sup> James Hughes, "The Compatibility of Religious and Transhumanist Views of Metaphysics, Suffering, Virtue and Transcendence in an Enhanced Future", *Global Spiral* 8/2 (2007), 6; Ray Kurzweil, *İnsanlık 2.0 Tekilliğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*, çev. Mine Şengel (İstanbul: Alfa Bilim, 2019), 543.

<sup>34</sup> Albert Bandura, "Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective", *Annual Review of Psychology* 52/1 (2001), 5.

<sup>35</sup> Mert İnan, "Beyin Nedir?"den "Yaşam Nedir?"e: Bir hayat serüveni Türker Kılıç (İstanbul: Epsilon, 2021), 107.

doğrudan bağlı olduğu dolayısıyla beyin fonksiyonlarında ve sinirsel ağlarda meydana gelen değişimlerin, insanın düşünce ve davranışlarında da değişikliklere yol açtığını ifade etmişlerdir.<sup>36</sup> Önemli bilim insanlarından biri olan, Francis Crick, belirli özelliklerimiz arasındaki ilişki için “siz, sevinç ve kederleriniz, hatıralarınız, hırs ve tutkularınız, benliğiniz ve özgür iradeniz aslında milyarlarca sinir hücresi ve onların moleküllerinden başka bir şey değildir” diyerek bu söylemlere katkı sağlamıştır.<sup>37</sup> Modern bilim insanlarından olan nöroanatomist Taylor Bolte; “Deneyimlediğimiz her şey, hücrelerimizin ve onları birbirine bağlayan devrelerin bir ürünüdür [...] tüm düşüncelerim, geçici fizyolojik tepkilerden başka bir şey değildir” ifadesiyle düşünce, davranış ve insan biyolojisi arasındaki ilişkiyi doğrudan ortaya koymuştur.<sup>38</sup> Bunun yanında Helmholtz, Ludwig, Du Bois Reymond ve Brucke, tüm vücut işlemlerini fizyokimyasal terimlerle açıklayarak bu düşüncelere katkı sağlamışlardır.<sup>39</sup> Bu bilgilerden hareketle organizma sözcüğü artık beden ile beyin oluşturduğu bir bütün olarak kabul edilmiştir.<sup>40</sup>

Nörobilimsel bulgular ışığında, düşünce ve deneyimlerin nöral dokudan kaynaklandığı kabul edilmektedir. Beyin fonksiyonlarını ve sinirsel ağları etkileyen bir hasar, kişilik özelliklerinde ve davranışsal örüntülerde önemli değişimlere yol açabilir.<sup>41</sup> Somutlaştırmak gerekirse, frontal lobta yer alan tümörler, uysal ve etik değerlere önem veren bir bireyi aniden agresif ve küfürbaz hale getirebilir, dürüstlük ve empati gibi kişilik özelliklerini zedeleyebilir. Aynı şekilde, prefrontal korteksi etkileyen lezyonlar, sosyal ve neşeli bir bireyi içe dönük ve depresif hale getirebilir, hayattan keyif alan bir insanın motivasyonunu ve yaşam enerjisini düşürebilir.<sup>42</sup> Beyin tümörleri dışında, bazı nörolojik ve psikiyatrik sendromlar da benzer davranışsal örüntülere yol açabilir. Tourette sendromu gibi istemsiz hareketler ve sesler ile karakterize bazı sendromlar, bu tür davranışların nörolojik kökenine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu sendromlar, beyin belirli bölgelerindeki işlev bozukluklarının, davranışsal kontrol üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu

---

<sup>36</sup> Eagleman, *Incognito*, 3-4.

<sup>37</sup> Karaçay, *Mutlu Beyin*, 1-2.

<sup>38</sup> Martucci, “At the Beginning Was the Evil: Biological Determinism and Destiny in Lombrosian Criminology”, 53-54.

<sup>39</sup> Richard C. Lewontin vd., *Not In Our Genes: Biology, Ideology, and Human Nature* (New York: Pantheon, 1984), 25.

<sup>40</sup> Malabou, *Beynimizle Ne Yapmalıyız?*, 8-9.

<sup>41</sup> M F Mendez vd., “Psychiatric Symptoms Associated with Alzheimer’s Disease”, *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences* 2/1 (Şubat 1990), 28-33; Eagleman, *Incognito*, 157-158; David Eagleman, *Beyin: Senin Hikayen*, çev. Zeynep Arık Tozar (İstanbul: Domingo Yayınevi, 2019), 7.

<sup>42</sup> İsmail Hakkı Aydın, *Beyin Sizsiniz* (İstanbul: Girdap Yayınları, 2020), 67.

göstermektedir. Tourette sendromu olan kişilerde istemsiz tikler görülebilir. Bu tikler, dil çıkarma, yüz buruşturma, küfürlü sözler söyleme veya uygunsuz komutlar verme gibi farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Bu tür tikler, kişinin iradesi dışında gerçekleşir ve kontrol etmesi son derece zordur.<sup>43</sup> 1949 yılında Nobel Ödülü kazanan Portekizli nörolog Egas Moniz'in çalışmaları, insanın biyolojik yapısının davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu gösteren önemli örneklerden biridir. Moniz, şizofreni ve benzeri durumları tedavi etmek amacıyla frontal lobun tamamını alan (lobotomi) ve frontal lobun geri kalanıyla bağlantılarını kesen bir cerrahi yöntem geliştirmiştir. Moniz'in lobotomi yöntemini uyguladığı hastalarda kişilik değişimi yaşandığı daha sakin ve itaatkâr hale geldikleri gözlemlenmiştir. Bu gözlemler, beynin belirli bölgelerinin kişilik ve davranış üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.<sup>44</sup>

Nörolojik bozukluklar ve nörotransmitter dengesizliği, anksiyete, depresyon, irritabilite ve uyarılma gibi birçok önemli psikiyatrik bozukluğun ve bu bozukluklara bağlı davranışsal belirtilerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Hipokampusün hemen önünde yer alan amigdala adı verilen korteks altı bölgenin, duygusal davranışları entegre etme ve koordine etmenin yanı sıra, duygusal davranışlara katkıda bulunan diğer önemli beyin bölgeleriyle etkileşime girdiği öne sürülmektedir. Buna yönelik ilk bulgu, 1930'ların sonlarında ortaya çıkmıştır. Maymunlar üzerinde yapılan araştırmada çok ilginç veriler elde edilmiştir. Maymunun amigdalasını içeren beyin bölgesi çıkarıldığında hayvanın davranışında kayda değer bir değişimin olduğu keşfedilmiştir. Çok vahşi maymunlar ameliyattan sonra uysallaşmıştır. Bir hayli oral hale gelen bu hayvanlar, yılan gibi tiksindirici şeyler dahil önlerine konulan neredeyse her şeyi ağızlarına atmıştır. Aynı zamanda cinsel davranışları da aşırı derecede artmıştır. Bu davranışların altında yatan en önemli yapı amigdaladır. Amigdalanın uyarılmasıyla ortaya çıkan etkiler hipotalamus bölümlerinin uyarılması ile ortaya çıkan etkilere benzer. Aslında amigdala ve hipokampus büyük ölçüde etkileşim içindedir ve amigdala uyarıldığında meydana gelen duygusal ve davranışsal değişimlerin çoğuna hipotalamus ve otonom sinir sistemi aracılık eder.<sup>45</sup> Amigdala, beynin bir bölgesi olup duygusal tepkilerin, özellikle korku ve kaygının düzenlenmesinde önemli bir rol oynar. Elektriksel olarak uyarıldığında, bu bölgedeki aktivite artar ve kişi korku ve

---

<sup>43</sup> Eagleman, *Incognito*, 165-166.

<sup>44</sup> Steven P. R. Rose, *21. Yüzyılda Beyin*, çev. Levent Can Yılmaz (İstanbul: Evrensel, 2008), 296.

<sup>45</sup> John E. Dowling, *Beyni Anlamak*, çev. Filiz Bolat (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 304-305.

kaygı hissedebilir. Saldırganlık eğilimiyle ilişkili nörolojik kusurların araştırılması, bu konuda önemli bulgular sunmaktadır. Ayrıca, beyin limbik sisteminin psikolojik aktivitesini etkileyen belirli maddelerin, özellikle nörotransmitterler ve nöromodülatörlerin etkileri üzerine yapılan araştırmalar da önemlidir. Bu maddeler, biyoelektrik, biyokimyasal ve nörohormonal mekanizmalar aracılığıyla amigdala üzerinde etkili olabilir. Dolayısıyla, saldırgan eylemleri tetikleyebilir veya engelleyebilirler. Bu bağlamda, amigdalanın aktivitesini düzenleyen bu maddelerin rolü, saldırganlık ve diğer duygusal tepkilerin anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir.<sup>46</sup>

İnsan davranışlarının şekillenmesinde ve yönlendirilmesinde hormonların da önemli bir rol oynadığına dair birçok bilimsel kanıt mevcuttur. Metabolizma, solunum, duyular, uyku, dışkılama, emzirme, strese verilen yanıt, büyüme, gelişim, üreme, motivasyon ve ruh hali gibi birçok fonksiyon, hormonların karmaşık bir şekilde etkileşimi ve eşgüdümü ile düzenlenir. Araştırmalar, hormon dengesindeki değişikliklerin çeşitli psikolojik ve davranışsal problemlerle bağlantılı olduğunu göstermiştir.<sup>47</sup> Tiroit bezi ve tiroksin hormonu, failliğin biyolojik temellerini gösteren önemli örneklerden biridir. Tiroksin hormonu, vücut sıcaklığının ve genel metabolizmanın düzenlenmesine yardımcı olur ve sinir sistemi fonksiyonlarını da etkileyebilir. Yetersiz tiroksin seviyeleri, zihinsel netlik kaybı, hafıza problemleri ve sinirlilik gibi semptomlara neden olabilir. Bu durum, kişinin karar verme ve planlama gibi faaliyetlerini de etkileyerek faillik göstermesini zorlaştırabilir. Steroid hormonlar da davranışları etkileyen önemli bir hormon grubudur. Böbrek üstü bezleri ve eşey bezlerinde üretilen bu hormonlar, stresle başa çıkma ve cinsel işlevler gibi birçok farklı görevde rol oynarlar. Örneğin, testosteron hormonu, saldırganlık ve rekabet gibi davranışları teşvik edebilirken, kortizol hormonu stresli durumlarda sakinleşmeye yardımcı olabilir. Oksitosin hormonu da sosyal davranışlar ve duygular üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. “Sevgi hormonu” olarak da bilinen oksitosin, empati kurma, güven duyma ve bağ kurma gibi duygularda rol oynar. Bunların dışında, dopamin, serotonin ve adrenalın gibi hormonlar da insan davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.<sup>48</sup> Testosteronun

---

<sup>46</sup> Martucci, “At the Beginning Was the Evil: Biological Determinism and Destiny in Lombrosian Criminology”, 53.

<sup>47</sup> Martucci, “At the Beginning Was the Evil: Biological Determinism and Destiny in Lombrosian Criminology”, 53.

<sup>48</sup> Aleya Flechsenhar vd., *Oxytocin and Social Learning in Socially Anxious Men and Women*, preprint (PsyArXiv, 03 Ekim 2023) (PsyArXiv, DOI.org (Crossref)), 2-3; Hasan A. M. M. Almansoub - Rowdh Almansoub, “The Role of

duygusal durumu ve bazı davranışları etkileyebileceğine dair araştırmalar yapılmış ve düşük testosteron seviyelerinin depresyon, anksiyete ve irritabiliteye yol açabileceği belirlenmiştir.<sup>49</sup> Biyolojiye olan bağlılığımıza son örnek Huntington hastalığında sekse aşırı düşkünlük, saldırganlık ve kuralsızlık gibi belirtilerin ortaya çıkmasıdır.<sup>50</sup>

Elde edilen veriler ışığında, insanın fizyolojik yapısından bağımsız bir iradeye sahip olmadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. İnsan davranışlarını etkileyen bu çoklu etkenlerin irade olarak nitelendirilmesinin tam anlamıyla mümkün olmadığını kabul etsek de “irade” olarak tanımladığımız kavramın, insan metabolizmasını etkileyen bir dizi faktörün doğrudan etkisinde olan bir yapı olduğu açıktır. Bu nedenle, “irade”yi ele alırken, bütünsel bir şekilde insan fizyolojisini oluşturan tüm unsurlarla ilişkilendirilmesi gerekir. İnsan failliği üzerine yürütülen bu tartışmayı daha iyi ifade etmek için biyoloji-ahlak ilişkisini somut hale getirmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

### 3. Ahlakî Yönelimde İrade-Nörobiyoloji İlişkisi Üzerine Örnekler

İnsanın biyolojisi ile düşünce ve davranışları arasındaki ilişkinin en önemli örneklerinden biri Phineas Gage adındaki işçinin yaşadığı iş kazasıdır. 1848 yılında, Vermont'ta demiryolunda çalışırken kazara meydana gelen patlama sırasında, bir metrelik demir çubuk yüzüne saplanır. Demir çubuk, beyninin ön bölümlerinden geçip kafatasının arkasından çıkar. Kaza anında ölmeyen Gage, haftalarca yarı uyanık durumda kalmış ve sonunda tamamen iyileşmiş gibi görünür. Ancak kazadan sonra iş arkadaşları onun kişiliğinde keskin değişimler fark eder. Normalde neşeli, yardım etmeyi seven bir ustabaşı olan Gage, ağzı bozuk birisi hâline gelmiş, düşmanca ve bencilce davranmaya başlamıştır. O kadar tehlikeli bir hale gelmiştir ki kadınların ona yaklaşmaması konusunda tembihler yapılır olmuştur. Onu tedavi eden Dr. John Harlow, bu durumları gözlemledikten sonra Gage'in, kaprisli ve kararsız, gelecek için birçok plan kuran, fakat gerçekleşmesi daha kolay bir plan bulduğunda bunları hemen terk eden birisi haline geldiğini ifade eder. Bir çocuğun entelektüel kapasitesine ve tezahürüne, ayrıca hayvan içgüdülerine sahip güçlü bir adam olduğunu dile getirerek, radikal bir şekilde değiştiğini belirtir. Arkadaşları da onun bu

---

Alleviate Oxidative Stress of Oxytocin in The Neurodegenerative Disorders”, *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, (2022), 1-2; Karaçay, *Mutlu Beyin*, 50.

<sup>49</sup> Mevlüt Alataş, “Kan Grupları ve Stres Düzeyi Arasındaki İlişkiler”, *International Journal of Innovative Engineering Applications* 2/2 (2019), 51.

<sup>50</sup> Eagleman, *Incognito*, 213.

değişiminden sonra daha önce tanımış oldukları Gage olmadığını söylerler. Gage'in ölümünden sonra X-ray sonuçlarına göre, demir çubuğun, frontal lob (bilinçli düşünmeden sorumlu beyin bölgesi)'ta tahribat oluşturduğu saptanmış böylelikle bilim insanları, bu olaydan sonra insan beynindeki belirli bölgelerin bazı davranışları ortaya çıkardığı ve onu etkileyen şeyin beynin fiziksel yapısı olduğunu düşünmeye başlamışlardır.<sup>51</sup>

Nörobiloloji-ahlak ilişkisi bağlamında bir örneklem şeklinde ele alınabilecek vakalardan bir diğeri de Alex'in hikayesidir. Julia, Alex ile 20 yıl evlilikten sonra onun çocuk pornografisine ilgi duymaya başladığını fark eder. Öyle ki Alex, artık bütün zamanını çocuk pornografisini izleyerek geçirmeye başlamıştır. Bu arada Alex'in özellikle artan baş ağrılarından da şikâyet etmesiyle eşi Julia onu doktora götürür. Yapılan tetkikler sonucunda Alex'in beyninde Orbitofrontal kortekste büyük bir tümör tespit edilir. Beyin tümörü ameliyatı olan Alex'in ameliyattan sonra cinsel duygularının eskisi gibi tekrar normale döndüğü tespit edilir. Bu olaydan yola çıkan biyologlar, fizyolojimiz ile davranışlarımız arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Biyolojimizde herhangi bir değişiklik, kararlarımızı, isteklerimizi, davranışlarımızı, tutkularımızı doğrudan etkileyebilmekte ve değiştirebilmektedir. İnsanın doğal olarak kabul ettiği bütün güdülerini nöral mekanizmanın çok ince bir çalışması ile ilgilidir. Alex'in davranış değişikliğinin beyin tümörü ile ilişkisinin bu düşünceleri destekler mahiyette olduğu kabul edilir. Çünkü ameliyattan altı ay sonra Alex, tekrar çocuk pornografisine ilgi duymaya başlar. Eşi tekrardan onu doktora götürdüğünde bir kısmı ameliyatta alınan tümörün, tekrar büyüdüğü ve Alex'in bu davranışlarına sebebiyet verdiği anlaşılır. Tümör alındıktan sonra Alex'in davranışları tekrar normale döner.<sup>52</sup>

Konuyla alakalı başka bir örnek de evli, 3 çocuk sahibi aşçılık yapan 44 yaşındaki bir kadının yaşadığı vakadır. Ailesiyle birlikte yaşayan bu kadın, zamansız bir şekilde çevredekileri arayarak onları rahatsız etmeye başlar. Bununla beraber saldırgan tavırlar göstermeye başlamış ve aşırı derecede konuşma, para harcamada artış, aşırı hareketlilik ve eşine karşı aşırı cinsel içerikli davranışlar sergilemesinden sonra doktora müracaat etmiştir.

---

<sup>51</sup> Peter Ratiu vd., "The Tale of Phineas Gage, Digitally Remastered", *Journal of Neurotrauma* 21/5 (Mayıs 2004), 637-643; Eagleman, *Incognito*, 205-207; Seyithan Can, *Transhümanizm ve İnancın Geleceği* (İstanbul: Tezkire Yayınları, 2022), 68-69; Michio Kaku, *Zihnin Geleceği* (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2016), 17-18.

<sup>52</sup> M F Mendez vd., "Psychiatric Symptoms Associated with Alzheimer's Disease"; Eagleman, *Incognito*, 157-158; John Baer vd. (ed.), *Are We Free? Psychology and Free Will* (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2008), 33-34.

Kontrastlı kranial MRG'de sağ ponsa bası yapan intrakranial kitlenin olduğu görülür. Bu vakadan yola çıkan bilim insanları, psikiyatrik bozukluklarda bireyin tıbbi durumunun göz ardı edilmemesi gerektiği görüşüne varmışlardır.<sup>53</sup>

Elliot'un hikayesi de bu konuda dikkat çekici bilgiler sunar. Mükemmel bir eş ve baba olan Elliot, iyi bir işe ve sosyal statüye sahipti. Ne yazık ki kısa bir süre içinde hayatı kararır. İlk önce şiddetli baş ağrıları çekmeye ve dikkatini toplamada sıkıntı yaşamaya başlayan Elliot, sorumluluk duygusunu kaybetmiş gibi görüldüğü için işlerini genellikle başkaları tamamlamak ya da düzeltmek zorunda kalmıştır. Doktor, onun bu duruma gelmesinin nedeni olarak beyin tümöründen şüphelenmiş ve şüphesi doğru çıkmıştı. Tümör, frontal lobların alt kısmında, takriben orta hat bulunduğu için her iki frontal loba da baskı uyguluyordu. Ameliyat olan bu adamın tümör ile birlikte frontal lobları çeviren bölgeler de çıkartıldı. Ameliyat başarılı geçti. Fakat ameliyattan sonra Elliot'un kişiliğinde ve davranışlarında önemli değişiklikler meydana geldi. Zekasında herhangi bir kayıp yokmuş gibi görünüyordu ama bir şeyleri yapma becerisi ciddi ölçüde zarar görmüştü. Zamanını gereğine uygun bir şekilde idare edemiyor, basit işleri yerine getirmeye çalışırken bile kötü kararlar veriyordu. Bu durumundan dolayı işini kaybetmiş, başka işleri denemiş ama onlarda da başarısız olmuştu. Maddi birikimlerini uygunsuz girişimler için hesapsızca harcamış ve çok geçmeden evliliği yıkılmıştı. Elliot, son derece sağlıklı ve zihinsel olarak yeterli görünüyordu ama artık eskisi gibi değildi. Nadiren öfkesini gösteriyor, sürekli sakin, rahat ve mesafeliydi. Bir zamanlar güçlü duygulara neden olan şeyler, artık bu tür duygular uyandırmıyordu. Onun bu durumu insanın davranış, duygu ve kararlarından biyolojinin etkisinin yadsınamaz derecede olduğunu ortaya koyuyordu. Hisler, duygular, korku, üzüntü, öfke, kaygı, sevinç ve soğukkanlılık gibi durumların belli beyin bölgelerinde bulunduğu anlaşıldı. Dolayısıyla bu bölgelerde meydana gelen lezyonların duygusal tutumlarından, kişiliğe kadar çok büyük değişikliklere neden olabileceği tespit edildi.<sup>54</sup>

Tammy Myers'in hikayesi de konuyla alakalı verilebilecek başka bir örnektir. Motosiklet kazası neticesinde orbitofrontal korteksinde hasar oluşan Tammy, normal bir birey gibi hareket eder gibi gözükür. Ancak onunla biraz vakit geçirildiğinde aşırı bir kararsızlık içerisinde olduğu hemen fark edilirdi. Herhangi bir olumlu veyahut olumsuz

---

<sup>53</sup> Çiçek Hocaoğlu- Burak Okumuş, "Psikiyatrik Belirtiler ve Beyin Tümörü: Bir Olgu Sunumu ve Kısa Bir Gözden Geçirme", *The Medical Journal of Mustafa Kemal University* 9/33 (31 Ocak 2018), 44-47.

<sup>54</sup> Dowling, *Beyni Anlamak*, 301-304.

karar veremediği için hiçbir işini nihayete erdirmiyordu. Tammy'nin beyni, karar vermeyle ilgi çok önemli bir durumu ortaya çıkardı. O da beynin vücutla sürekli bir geribildirim ilişkisi içinde olduğunu göstermesidir. Vücuttan gelen fiziksel sinyaller, neler olup bittiği ve bununla ilgili yapılacaklar hakkında bizlere bir özet sağlamış olurlar.<sup>55</sup> Ancak hasar oluştuğunda insanın karar verme mekanizması tamamen sekteye uğrar ve kararsızlık içerisinde bocalayıp durur. Bu olayda daha açık bir şekilde görülmektedir ki insanın biyolojik yapısı, doğrudan iradesini yönlendirmekte, biyolojik yapıdaki herhangi bir olumsuzluk insan iradesini de doğrudan etkileyebilmektedir.

Nörobiyolojik yapının insan davranışlarıyla ilişkisini Parkinson hastalığında kullanılan ilacın etkisiyle örneklendirmeye devam edebiliriz. Pramipeksol adlı ilacı kullanan hastalarda bazı davranış değişiklikleri gözlemlenmiştir. Bu davranış değişikliğinin en dikkat çekici olanı ise kumara düşkünlüktür. Daha önceki hayatında hiçbir şekilde kumar oynamamış bu insanlar, ilacı kullandıktan sonra ciddi bir şekilde kumara bağımlı olmuşlardır. İlacın etkisi bazılarında aşırı alkol tüketimi ve cinselliğe kadar varmıştır. Davranışların sebebi dopamin adı verilen sinirsel iletici üreten beyin hücrelerinin kaybının bir ödül sisteminde oynadığı roldür. Dopamin dengesinin bozulmasından dolayı sistemin yanlış yöne sapması neticesinde, bu tür davranışların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu vaka çalışması, beyin kimyasındaki minimal değişimlerin bile davranışlarda önemli değişimlere yol açabileceğini göstermekte ve davranışının insan biyolojisinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır.<sup>56</sup>

Charles Whitman olayı davranış değişikliğinde biyolojik sürecin etkisini göstermesi açısından çarpıcıdır. 1960 yılında bu genç adam, Teksas Üniversitesi Kulesi'nin üst katına çıkarak iki turist ailesine ve yardıma gelenlere, yayalara, ambulans şoförlerine gelişigüzel ateş etmeye başlar. Neticede kendisi dışında 13 kişinin ölümüne sebebiyet verir ve 33 kişiyi de yaralar. Ancak onun bu olaydan önce annesini ve karısını da öldürdüğü ortaya çıkar. İntihar notunu yazarken yaptıklarının anlamsız olduğunun farkına varacak şekilde karısını çok sevdiğini yazmış ve beyninde bir şeylerin değişikliğe uğrayıp uğramadığını belirlemek üzere kendisine otopsi yapılması isteğinde bulunmuştu. Ölümünden sonra kendisine

---

<sup>55</sup> Eagleman, *Beyin: Senin Hikayen*, 130-131.

<sup>56</sup> Eagleman, *Incognito*, 158-159.



yapılan otopsi sonucunda doktor, beyninde bozuk para büyüklüğünde bir tümör bulur.<sup>57</sup> Beyinde çıkan tümörün onun davranışını doğrudan yönlendirdiği tespit edilir. Özellikle amigdala'ya baskı, davranış değişikliğini tetiklediğine dair düşünceleri desteklemiştir. Çünkü Heinrich Klüver ve Paul Bucy'ın yapmış oldukları çalışmalar, davranış değişikliğini tetikleyen neticeler ortaya çıkarmıştır. Özellikle amigdalası zarar gören maymunlarda korkusuzluk, duygusal körelme ve aşırı tepki gibi bir dizi belirti ortaya çıkmıştır. Amigdala hasar, dişi maymunların annelik davranışlarını bile bozmaya yetmiştir. Bu maymunlar sıklıkla yavrularını ihmal etmiş ya da onlara fiziksel tacizde bulunmuşlardır. Sonuçta Whitman'ın kendi sevdiklerini öldürebilecek seviyeye kadar kötü davranışlar sergilemesinin arka planında, beyninde ortaya çıkan tümörün neden olduğu sonucuna varılmıştır.<sup>58</sup>

Bu çalışmada sunulan örnekler, insan iradesinin biyolojik temelini sadece belli açılardan aydınlatabilmektedir. Muhtemelen sayamayacağımız kadar çok vaka mevcuttur ve bunlarla günlük hayatımızda sıkça karşılaşırız. Eylemlerin sonucuna bakıldığında, birçok insanın yaptıklarının kendi iradesiyle olduğuna inanmak doğaldır. Fakat günümüz modern biliminin verileriyle bakıldığında, bu sonuca varmanın o kadar da basit olmadığını vurgulamak gerekir. İnsan iradesini tercih etme yeteneği olarak kabul ettiğimizde, bu tür eylemlerde etkin olmadığını rahatlıkla anlayabiliriz. Bu durumda, eylemlerin sonuçlarının sorumluluğu farklı bir boyuta taşınır.

#### 4. Sorumlu Tutulabilirlik Açısından İradenin Mahiyeti ve Nörobiyoloji ile İlişkisi

Kelâm ekolleri, yüzyıllardır insan iradesi ve sorumluluk kavramları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu ekollerin irade ve sorumluluk anlayışına bakıldığında, birbirine yakın ve insan iradesine vurgu yapan düşüncelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Sorumluluğu iradeye dayandıran Mu'tezile ekolüne göre insan iradesiyle eylemlerini seçer ve bu eylemlerin sonuçlarıyla da yüzleşmek zorundadır. Bu ekol, insanın özgür iradesine ve eylemlerinden dolayı sorumlu olduğuna inanmaktadır.<sup>59</sup> Mâtürîdî, Kulun iradesine bağlı olan eylemlerin Allah tarafından yaratıldığını ifade etse de insanın fiili tercihinde iradesinin etkili olduğunu vurgular. Bu ekol, insan iradesinin bir dereceye kadar özgür olduğunu ve

---

<sup>57</sup> S. Brown- E. Shafer, "An Investigation into the Functions of the Occipital and Temporal Lobes of the Monkey's Brain", *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* 179 (1888), 303.

<sup>58</sup> Eagleman, *Incognito*, 153-156.

<sup>59</sup> Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 234.

eylemlerinin bir kısmından sorumlu olduğunu savunur.<sup>60</sup> Eş'arî ekolünde ise sonraki dönemde bazı Eş'arî düşünürlerinin insanın iradesine vurgu yaptıkları ve sorumluluğu bu şekilde temellendirdikleri görülür. Kelâm âlimlerinin öne sürdüğü düşünceler, vakaları anlatılan tüm bireylerin irade sahibi olduğu ve eylemlerinden dolayı sorumlu tutulabileceği fikrini teyit etmektedir. Bu teyit, söz konusu bireylerin tamamının fizyolojik yapılarından bağımsız bir iradeye sahip oldukları ön kabulünden kaynaklanmaktadır. Eylem oluşmadan önce irade devreye girer ve eylem tercih edilir. Bu nedenle eylemden de sorumluluk doğar.

Kelâm âlimlerinin iradeyi fizyolojiden bağımsız bir yapı olarak ele alarak sorumluluk üzerinden bir genelleme yapmalarına karşın, nörobiloloji insan iradesi noktasında oldukça farklı bakış açıları sunmaktadır. Yukarıda isimleri ve olaylarıyla bahsedilen kişilerin biyolojik yapıları incelenmeden kendileriyle ilgili ortaya konacak teolojik yaklaşımlar, nörobilolojiden elde edilen bulgularla çelişebilir. Örneğin, Whitman'ın beyinde tümör bulunmuş olması, acımasız cinayetlerle ilgili duygularımızı ve teolojik bakışımızı değiştirebilir. Whitman'ın beyinde bulunan tümör, onu ne ölçüde iradeli ve eylemlerinden sorumlu bir birey yapmaktadır? sorusu bu durumda akla gelmektedir. Ancak bu aşamada göz önünde bulundurmanız gereken kritik nokta, beyin tümörü olan her bireyin böyle bir katliama kalkışmamasıdır.<sup>61</sup>

Nörobilolojik açıdan insan eylemlerini yönlendiren çok sayıda etkenin varlığı,<sup>62</sup> teolojik açıdan davranışın sorumluluğunun koşullara mı yoksa davranışı gerçekleştirene mi ait olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.<sup>63</sup> Öte yandan, insan iradesinin tamamen ortadan kalkıp kalkmadığı veya belli bir sınırdan mı kaldığı da tartışma konusudur. Asıl sorulması gereken şey, her eyleminin tamamen otomatik olarak gerçekleşip gerçekleşmediği ve biyolojik kurallardan bağımsız bir seçim özgürlüğü içerip içermediğidir.<sup>64</sup> Tüm bu ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda, kesin olan şey insanın biyolojik yapısı ile davranışları arasındaki ilişkinin göz ardı edilerek insanın irade, özgürlük ve sorumluluğundan bahsetmenin mümkün olmayacağıdır. Teologların günah olarak adlandırdığı eylemin bir kısmı, içsel biyolojik zorlamalara boyun eğmekten oluşabilir. Belki de insan iradesi, biyolojik mirasımız tarafından belirlenmiş şekilde biyolojinin buyruklarına

---

<sup>60</sup> Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 243.

<sup>61</sup> M F Mendez vd., "Psychiatric Symptoms Associated with Alzheimer's Disease"; Eagleman, *Incognito*, 157-158.

<sup>62</sup> Eagleman, *Incognito*, 183.

<sup>63</sup> Baer vd., *Are We Free?*, 33-34.

<sup>64</sup> Eagleman, *Incognito*, 168.

yönlendirilmiştir.<sup>65</sup> Bu çerçevede insan davranışlarının arka planında yer alabilecek muhtemel biyolojik ve bedensel zaafaların insanın failiği ile ilişkisini ortaya koymak gerekir. Doğası, amacı ve sonuçları değerlendirildiğinde, gerçeklik, madde, beden, zihin ve bilincin temel bileşenlerini açıklayabilen ve bunları yeniden programlanabilir kılan ontolojik bir yaklaşım, insanlığın ve evrenin geleceğini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.<sup>66</sup>

Sonuç olarak kelâm âlimlerinin iradeyi, insan biyolojisinden bağımsız bir varlık olarak kabul edip ahlaki sorumluluğu da bu iradeye dayandırmaları, günümüz nörobiyoloji biliminin sunduğu bulgularla uyumsuzluk göstermektedir. İnsan iradesini biyolojik yapısından tamamen bağımsız bir varlık olarak varsaymak, bahsi geçen tüm bireylerin eylemlerinden ahlaki açıdan sorumlu tutulmaları gerektiği sonucunu doğurur. Fakat modern bilimsel veriler, insan iradesinin biyolojisinden tamamen bağımsız bir yeti olarak kabul edilmesini imkânsız kılmaktadır. Bununla birlikte beyin hasarı veya nörolojik hastalıklar gibi biyolojik aksaklıkların iradeyi doğrudan etkilediği ve eylemleri belirlemede rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bu durum, teolojik açıdan insanın eylemlerinin ve ahlaki sorumluluğunun değerlendirilmesi noktasında yeni yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Her ne kadar kelâm âlimleri, iradeyi dâî/devâî(güdüler) gibi konular bağlamında ele almış olsalar da çalışmamızın nefis veya devâî gibi konulardan tamamen farklı olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü devâî, İslâm düşünce tarihinde insanı fiile ya da belirli bir harekete sevk eden iç dinamikleri ifade etmek için kullanılmıştır. Buna göre insanın bünyesinde fiilin başlangıç noktasını oluşturan güdüler, onu bir işi yapmaya ya da yapmamaya sevk eden unsurlardır. Bu kavram günümüz psikoloji biliminde; “dürtü, içgüdü, motiv, ihtiyaç, fayda-zarar” vb. kavramlarla ifade edilir.<sup>67</sup> Bazı kelâm âlimleri güdülerini insan kararını etkileyen noktadan ele alsalar da<sup>68</sup> güdülerin irade ile ilişkisine bakıldığında, onların fiile doğrudan etkisinin söz konusu olmadığı anlaşılır. Çünkü güdülerin, iradenin harekete geçmesini sağlamak gibi bir görevi vardır.<sup>69</sup> Ancak çalışmamızda nörobiyolojik süreçler, iradeyi manipüle eden hatta ortadan kaldıran bir

---

<sup>65</sup> Ted Peters, *Playing God? genetic determinism and human freedom* (New York: Routledge, 2003), 22.

<sup>66</sup> Ojochogwu Abdul, “Advancing Neutral Monism in Big History and Transhumanist Philosophy”, *The Transhumanism Handbook*, ed. Newton Lee (Switzerland: Springer, 2019), 737.

<sup>67</sup> Osman Demir, *Kâdî Abdülcebâr’da İnsan Psikolojisi Güdüler (devâî) ve İnsan Davranışı Üzerindeki Etkileri* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 28.

<sup>68</sup> Josef Van Ess, “Niçin Kelâm?”, çev. Mehmet Bulgen, *İsam Konuşmaları: Osmanlı Düşüncesi, Ahlak, Hukuk, Felsefe-Kelâm*, ed. Seyfi Kenan, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 57.

<sup>69</sup> Demir, *Kâdî Abdülcebâr’da İnsan Psikolojisi Güdüler (devâî) ve İnsan Davranışı Üzerindeki Etkileri*, 180.

boyuta sahiptir. Her iki durumun işlevi göz önüne alındığında arada benzerlik kurmanın mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

### **5. Eylemin Sonucundan Fizyolojik Süreçliliğe Teoloji Kurmanın İmkânı**

Genellikle insanların kararlarını bilinçli bir şekilde verdiklerine ve bu nedenle eylemlerinin sonuçlarından da sorumlu olduklarına inanılır. Bu bakış açısı, teolojik açıdan da bireylerin ahlaki sorumluluğunun temelini oluşturur. Ancak insan biyolojisinin davranış üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu gerçeği, bu basit denklemi karmaşık hale getirmektedir. Biyoloji ve teoloji arasındaki etkileşim, insan iradesi ve sorumluluğu kavramlarının daha derin bir şekilde analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü insan biyolojisi, kişilik, karakter ve davranışı doğrudan etkileyen çeşitli faktörlerden oluşmaktadır.<sup>70</sup> Dolayısıyla kim olduğumuz, bilinç düzeyimizin oluşmasından çok daha derinlerde belirlenmiştir.<sup>71</sup> Biyolojinin insan davranışına olan etkisi, teolojik açıdan sorumluluk kavramını sorgulanmaya açık hale getirmektedir.

İnsanların yaşanmışlıkları ve biyolojik yapılarının değişebilirliği göz önüne alındığında, onları sadece davranışlarının sonuçları üzerinden değerlendirmek teolojik açıdan pek adil değildir.<sup>72</sup> Zira insan bazı davranışları konusunda tam anlamıyla seçim yapma şansına sahip olmayabilir. Bu nedenle teolojik açıdan sorumlu kılmaya geldiğinde karşımıza çıkan ilk zorluk, insanların kendi gelişimsel yollarını kendilerinin seçmediği gerçeğidir. Teolojik genelleştirme yerine, insanların başlangıç noktalarının birbirlerinden çok farklı olduğunu kavrayarak ilerlemek önemlidir. Döllenmeden itibaren çevreyle ilişkisi ve etkileşimi bağlamında her insan farklı durumlar tarafından etkilenmektedir. Her ne kadar insan başkası gibi olmaya çalışsa da bunda pek başarılı olamayabilir. Yani, kendimizi bir suçlunun yerine koyup “ben böyle yapmazdım” demek düşündüğümüz kadar kolay değildir.<sup>73</sup> Dolayısıyla insanların yaşanmışlıklarıyla genel bir teoloji kurmak pek de makul görünmemektedir. Bu bağlamda teolojik açıdan insan fizyolojisinden bağımsız irade üzerine kurgulanan sorumluluk kurgusunun yeniden ele alınması ihtiyacı doğmaktadır. Nitekim günümüzde suçluları nörobilimsel bir bakış açısıyla inceleyen nörokriminoloji bilimi ortaya çıkmıştır. Suç bilimi açısından beyin gelişimi sırasında veya daha sonradan meydana gelen

---

<sup>70</sup> Massaro, “Neuroscience, Criminology and the Issue of the Cause of Criminal Behaviour”, 23.

<sup>71</sup> Eagleman, *Incognito*, 161.

<sup>72</sup> Eagleman, *Incognito*, 163-164.

<sup>73</sup> Eagleman, *Incognito*, 160.

nörolojik bozukluklarla ilgili yapılan araştırmalar, beyin limbik sistemini etkileyen belirli maddelerin (nörotransmitterler ve nöromodölatörler) etkisini incelemektedir.<sup>74</sup> Hukuk alanında ortaya çıkan bu yeni yapılanmanın teoloji oluşturulurken dikkate alınabileceğini düşünmek gerekir. Beyni incelememize yardımcı olan daha iyi teknolojiler geliştikçe, daha fazla sayıda sorunun farkına varabilir ve teolojik sorumluluk, biyolojik nedensellik üzerinden yeniden ele alınabilir. Suç teşkil eden eylemin kendisi, günümüz olanakları ile ölçülebilir olup olmamasından bağımsız olarak beyin anormalliği bir kanıt olarak kabul edilebilir.<sup>75</sup> Eđer bir ahlak inşası içerisine gireceksek ve teolojik olarak ahlakı tartışacaksak, insanın davranışlarını sadece sonuçları üzerinden değerlendirmenin yeterli olmadığı kanaatindeyiz. İnsanın bu davranışlara ulaşma sebebi ve arka planda var olan süreçte meydana gelen kişilik bozukluğunun bedensel bir hastalıktan kaynaklandığı belirlenirse o zaman inanç ve ahlak arasında doğrudan sağlıklı bir ilişki kurulabilir. Aksi takdirde insanların sergiledikleri davranışların sebepleri üzerinden bir değerlendirme yapmadan ahlakilik tartışması yapmak pek çok haksızlığa yol açabilir. Öte yandan, bilimsel veriler açık bir şekilde ortadayken hala davranışlarımızın yüzde yüz kendi kontrolümüz altında olup olmadığını da tartışmaya açmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Çünkü günümüzde “organizma” sözcüğü artık sadece bedeni değil, beden ile beynin oluşturduğu bütünü ifade etmektedir.

### Sonuç

İnsanlık tarihinde, teolojik bağlamda önemli bir konu olan özgürlük meselesi, uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Bu tartışmalar genellikle metafizik düzlemde gerçekteşmiş ve insanın özgürlüğüne ilişkin teolojik açıklamalarla yoğrulmuştur. Ancak modern bilimin insan biyolojisi ile ilgili keşifleri, bu tartışmaları daha farklı bir şekilde ele almamızı sağlamıştır. Öyle ki biyoloji üzerinde yapılan çalışmalarda, insan fizyolojisinin davranışları doğrudan etkilediği ve yönlendirdiği tespit edilmiştir. Bu bilgilerden hareket eden bazı bilim insanları, insanın özgür olmadığını ve eylemlerimizin zorunlu olarak meydana geldiğini iddia etmiştir. Böyle bir iddia, teolojik olarak insanın özgürlüğü ve sorumluluğu probleminin ciddi bir şekilde yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. İnsanın biyolojik yapısının davranışlarını doğrudan etkilediğine dair bilimsel bulguların ortaya çıkması, günümüzde, insanın özgürlüğü ve iradesi üzerine yapılan tartışmaların sadece metafizikle

---

<sup>74</sup> Martucci, “At the Beginning Was the Evil: Biological Determinism and Destiny in Lombrosian Criminology”, 53.

<sup>75</sup> Eagleman, *Incognito*, 178-180.

sınırlı kalmaması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda kelâm ilminin nörobiloloji ile ilişkisini irade üzerinden ele alarak multidisipliner bir çalışma örneği ortaya koyduk. Kelâm ilminde ortaya konan görüşleri nörobiloloji üzerinden değerlendirdiğimizde artık günümüzde yeni paradigmalara inşa edilmesi gerektiği ve dakîku'l-kelâm alanının dinamik bir yapıya kavuşturulması zorunluluğu ortaya çıktığı kanaatine vardık. Çünkü günümüz bilim anlayışı ile klasik kelâmda ortaya konan görüşlerin birbirini bazı yönleriyle nakz ettiğini açık bir şekilde gördük. Öyle ki İslâm düşüncesinde başta kelâm olmak üzere birçok düşünce ekolü tarafından ele alınan insanın özgürlüğü ve iradenin mahiyeti konusu daha çok Tanrı merkezli bir düzlemde değerlendirilmiştir. Kelâm ekolleri, iradeyi araz olarak kabul etmiş ve insanın fizyolojisinden bağımsız bir nitelik olduğunu belirtmişlerdir. İradenin eylemi yönlendiren bir faktör olarak teklif ve sorumluluğun temeli olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla beraber, insanın özgürlüğü meselesini ele alırken eylemin oluşum sürecinden ziyade sonucunu baz alarak, eylemlerin meydana gelmesinde insanın nörobilolojik yapısına temas etmediklerini gördük. Bu noktada dönemin bilimsel bilgi birikimi göz önüne alındığında, insanın özgürlüğü üzerine böyle bir teolojinin kurulmasının gayet doğal olduğunu da vurgulamak gerekir. Ancak günümüzde nörobilolojik süreçlerin de teoloji oluştururken temele alınması gerektiği neticesine vardık. Çünkü modern bilime göre insan davranışlarının oluşumunda başta nörobilolojik süreçler olmak üzere birçok olgunun etkili olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmamız içerisinde vermiş olduğumuz örneklerle bunu ortaya koyduk. Bazı insanların akıl almaz bir şekilde vahşice görünen eylemlerinin arka planında biyolojik bir aksaklık veya nörobilolojik bir rahatsızlık olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla insan davranışlarının Tanrısal sistem içerisinde sorumluluk boyutu ortaya konulurken, bu davranışların meydana gelmesinde etkili olan fizyolojik, nörobilolojik ve biyolojik sürecin göz önünde bulundurulması elzemdir. Çünkü insan iradesinin fizyolojik faktörlerden etkilendiği görülmektedir. Dolayısıyla kelâm âlimlerinin insan sorumluluğunun temeli olan iradeyi biyolojik süreçten bağımsız kabul etmelerinin isabetli olmadığı sonucuna vardık. Çünkü her insanın yaşamının özneliği dolayısıyla teklif ve sorumluluk boyutu farklılaşmaktadır. Herkesin yaşadığı durumların kendine has yapısının olması bizi, genel geçer bir teolojik mekanizmanın adil olmayabileceği düşüncesine götürmüştür. Böyle bir durumda herkese özel bir teoloji kurmanın imkansızlığını düşündüğümüzde, teologların konu üzerinde derinlemesine bir çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda son dönemde hukuk alanında ortaya çıkan biyolojik nedensellik gibi konuların da teolojik bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğine kanaat getirdik. Bu yeni yaklaşımların, insanın özgürlüğü ve sorumluluğu konusundaki teolojik düşünceleri derinlemesine yeniden değerlendirmemize olanak sağlayacağı inancındayız.

## Kaynakça / References

- A. M. M. Almansoub, Hasan - Almansoob, Rowdh. "The Role of Alleviate Oxidative Stress of Oxytocin in The Neurodegenerative Disorders". *International Journal of Innovative Science and Research Technology*.
- Abdul, Ojochogwu. "Advancing Neutral Monism in Big History and Transhumanist Philosophy". *The Transhumanism Handbook*. ed. Newton Lee. Switzerland: Springer, 2019.
- Alataş, Mevlüt. "Kan Grupları ve Stres Düzeyi Arasındaki İlişkiler". *International Journal of Innovative Engineering Applications* 2/2 (2019), 50-52.
- Aydın, İsmail Hakkı. *Beyin Sizsiniz*. İstanbul: Girdap Yayınları, 2020.
- Baer, John vd. (ed.). *Are We Free? Psychology and Free Will*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2008.
- Bâkılânî, Muhammed b. Ebû Bekr. *el-İnsâf*. thk. Muhammed Zâhîd el-Kevserî. Kahire: Mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turasi, 2000.
- Bandura, Albert. "Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective". *Annual Review of Psychology* 52/1 (2001), 1-26. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1>
- Câbirî, Muhammed Abid el-. *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*. çev. Burhan Köroğlu vd. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Can, Seyithan. *Transhümanizm ve İnancın Geleceği*. İstanbul: Tezkire Yayınları, 2022.
- Can, Seyithan - Kılıç, Sabahaddin. "Nöroteolojik Açından Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde)". *Kader* 17/2 (2019), 380-397.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2021.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rifât*. thk. İbrahim Ebyar. Beyrut: Dâru'l-Edyân li-Türâs, 1982.
- Çağrıçı, Mustafa - Hökelekli, Hayati. "İrade". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/irade>
- Demir, Osman. *Kâdî Abdülcebâr'da İnsan Psikolojisi Güdüler (devâî) ve İnsan Davranışı Üzerindeki Etkileri*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Demircioğlu, Erhan. *Makinedeki Hayalet Zihin Felsefesine Giriş*. Ankara: Fol Yayıncılık, 2022.
- D'Holbach, Baron. "Determinism Rules Out Free Will". *Free Will and Determinism*. ed. Berofsky, Harper & Row: New York, 1966.
- Dowling, John E. *Beyni Anlamak*. çev. Filiz Bolat. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Eagleman, David. *Beyin: Senin Hikayen*. çev. Zeynep Arık Tozar. İstanbul: Domingo Yayınevi, 2019.
- Eagleman, David. *Incognito: Beynin Gizli Hayatı*. çev. Zeynep Arık Tozar. İstanbul: Domingo Yayınevi, 2023.
- Erdemci, Cemalettin. "İbn Mettevyh ve et-ezkire fi Ahkami'l-Cev Ahir ve'l-araz Adlı Eseri Üzerine". *İslami İlimler Dergisi* 4 (2009), 185-197.
- Ess, Josef Van. "Niçin Kelam?" çev. Mehmet Bulgen. *İsam Konuşmaları: Osmanlı Düşüncesi*,

- Ahlâk, Hukuk, Felsefe-Kelâm. ed. Seyfî Kenan, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan el-. *Kitabu'l-luma' fi'r-reddi alâ ehli'z-zeygi ve'l-bida'*. thk. Ğurâbe Hammûde. Kahire: Matbatu Mısır Şirketü Musâheme Mısriyye, 1955.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan el-. *Makâlâtü'l-islâmiyyîn*. thk. Helmut Ritter. Beyrut: Dâru'n-Neşr, 2005.
- Flechsengar, Aleya vd. *Oxytocin and Social Learning in Socially Anxious Men and Women*. Preprint. PsyArXiv, 03 Ekim 2023. PsyArXiv, DOI.org (Crossref). <https://doi.org/10.31234/osf.io/djsa3>
- Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Kitâbu'l-Hudûd fi'l- Usûl*. thk. Muhammed Süleyman. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.
- Hocaoğlu, Çiçek - Okumuş, Burak. "Psikiyatrik Belirtiler ve Beyin Tümörü: Bir Olgu Sunumu ve Kısa Bir Gözden Geçirme". *The Medical Journal of Mustafa Kemal University* 9/33 (31 Ocak 2018), 42-49. <https://doi.org/10.17944/mkutfd.435908>
- Hughes, James. "The Compatibility of Religious and Transhumanist Views of Metaphysics, Suffering, Virtue and Transcendence in an Enhanced Future". *Global Spiral* 8/2 (2007). <http://www.metanexus.net/essay/compatibility-religious-and-transhumanist-views-metaphysics-suffering-virtue-and-transcendence>
- İnan, Mert. "Beyin Nedir?"den "Yaşam Nedir"e: Bir hayat serüveni Türker Kılıç. İstanbul: Epsilon, 2021.
- İsfahânî, Râğib el-. *Mufradetü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: Dâru's-Semiye, 2009.
- Kâdî Abdülcebâr. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. thk. Taviil Tefvik - Zeyd Siad. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, ts.
- Kaku, Michio. *Zihnin Geleceği*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2016.
- Karaçay, Bahri. *Mutlu Beyin*. ed. Nurulhude Baykal. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 1. basım., 2018.
- Kılıç, Sabahaddin. *Ehl-i Sünnet Kelâmında İrâde Kavramının Nöroteoloji Bağlamında İncelenmesi*. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kurzweil, Ray. *İnsanlık 2.0 Tekilliğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*. çev. Mine Şengel. İstanbul: Alfa Bilim, 2019.
- Lewontin, Richard C. vd. *Not In Our Genes: Biology, Ideology, and Human Nature*. New York: Pantheon, 1984.
- M F Mendez vd. "Psychiatric Symptoms Associated with Alzheimer's Disease". *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences* 2/1 (Şubat 1990), 28-33. <https://doi.org/10.1176/jnp.2.1.28>
- Malabou, Catherine. *Beynimizle Ne Yapmalıyız?* çev. Selim Karlıtekin. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Martucci, Pierpaolo. "At the Beginning Was the Evil: Biological Determinism and Destiny in Lombrosian Criminology". *Rassegna Italiana di Criminologia* 1 (2013).
- Massaro, Pierluca. "Neuroscience, Criminology and the Issue of the Cause of Criminal Behaviour". *Criminology and Criminal Law Review* 2 (2018), 19-26.



- Neslioğlu, Funda. "İrade Özgürlüğü Sorununun Çözumsuzlüğü Üzerine". *Felsefe Dünyası* 47 (15 Temmuz 2008), 179-184.
- Ödemiş, Mehmet. "Determinizmin Yeni Savunması: Nörobiyolojik İndirgemecilik". *Kader* 19/1 (30 Haziran 2021), 29-54. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.913449>
- Ödemiş, Mehmet. *Kelâmî Açıdan Nörobilim Verileri Bağlamında İrade Özgürlüğü*. Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Ödemiş, Mehmet. *Özgürlüğün Trajedisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Peters, Ted. *Playing God? genetic determinism and human freedom*. New York: Routledge, 2nd ed., 2003.
- Ratiu, Peter vd. "The Tale of Phineas Gage, Digitally Remastered". *Journal of Neurotrauma* 21/5 (Mayıs 2004), 637-643. <https://doi.org/10.1089/089771504774129964>
- Rose, Steven P. R. 21. *Yüzyılda Beyin*. çev. Levent Can Yılmaz. İstanbul: Evrensel, 2008.
- S. Brown - E. Shafer. "An Investigation into the Functions of the Occipital and Temporal Lobes of the Monkey's Brain". *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* 179 (1888), 303-330.
- Searle, John R. "Nörobiyolojide Bir Problem Olarak Özgür İrade". çev. Ferhat Onur. *Metazihin: Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi* 3/1 (30 Haziran 2020), 77-97.
- Seyyid Bey. *Usul Fıkıh Dersleri*. Der Saadet Kader Matbaası, ts.
- Yavuz, Yusuf. "İslâm Kelâmında Araz Nazariyesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (14 Ocak 2014). <https://doi.org/10.15370/muifd.17769>
- Yeprem, M. Saim. *İrade Hürriyeti*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.